

ארץ, בית: התצר האחרית

דליה מרקוביץ

"רח' סן מרטין 1" ירושלים 2004

□ עקב ישראל מצלם פורטרטים של מבנים ברחבי העיר ירושלים. לכאורה, אין בכך כל חידוש, שכן ירושלים הפכה זה מכבר לעיר ראויה מונומנטלית הזוכה לתיעוד רב. אלא שישראל אינו עוסק בתיעוד הסכריני, הקיטשי, הגודש את גלויות הנוף התייריות. ישראל מתעד את הנוף של השכונות, השיכונים והבלוקים - את התצר האחרית של העיר. המרחבים שהוא לוכד בעדשת המצלמה, אינם אתרים שמבקרים בהם בנסיבות אמנותיות בלבד. הבלוקים והשיכונים, המפוזרים ברחבי הארץ, משמשים כמרחב מחייה לעשרות אלפי משפחות.

המרחב של השכונה הוא מרחב של בידוד כפוי. מרבית השכונות מחושקות בצמתים סואנים וכבישים מהירים התוחמים אותן כמעין מובלעת. אולם השכונה אינה מנותקת מן הכרך רק במובן הפיזי. השכונות העניות מנותקות מן המרכז גם במובן המוסדי. מרבית השכונות

חיצוניות למוקדי הכוח, למוסדות הרשמיים, או לשירותים חברתיים-קהילתיים. בשכונות העניות אין לרוב ייצוג לבנקים, סוכנויות דואר, מרכזי קניות, או משרדי ממשלה. השירותים היחידים שפועלים בהן, הם השירותים האלטרנטיביים, המוצעים לרוב על ידי ארגונים וולונטריים.

אל הנוף הממסדי הדל מצטרף גם נוף אסתטי של הזנחה ושל מחסור. מרבית המבנים שנקלטו בעדשת המצלמה, ממלאים את הפריים בדחיסות מחניקה. כוונה למשל העבודה "רחוב סן מרטין 1" (ירושלים 2004). סן מרטין 1 הוא גוש מלבני של בטון, הכולא את דייריו הרבים

במרחב מחיה אופקי וצר. החזות הגיאומטרית הפשוטה, נטולה זיקה מרחבית. חזותו של הבניין דומה לחזותם של שיכונים רבים כמותו, שנבנו על ידי "חברות משכונות" בשלהי שנות החמישים. אולם המונוטוניות האפורה היא יותר מתחביר של מחסור. רחל קלוש והרברט לוי יון' טוענים, כי תחת חסותו של "התכנון הרציונלי", עברו העולים ששוכנו בשיכונים תהליכי אקולטורציה וקולוניזציה פנימיים. מי שטוען לקשר בין המורפולוגיה של מבנה המגורים למורפולוגיה של הגוף והנפש של דייריו, ימצא כי בהקשר של דירות השיכון זהו קשר קשה ומטריד.

העבודה "קולומביה 2" (ירושלים, 2002), ממקדת את עדשת המצלמה

מי שטוען לקשר בין המורפולוגיה של מבנה המגורים למורפולוגיה של הגוף והנפש של דייריו, ימצא כי בהקשר של דירות השיכון זהו קשר קשה ומטריד

בשפה האדריכלית של השיכון. השיכונים הפכו שם נרדף לשפה אדריכלית ענייה; תחביר של מחסור; "דלות חומר" הלכה למעשה. למרות מפעלים פטרנליסטים כמו "פרויקט שיקום השכונות", דומה

כי מאז שנות החמישים לא השתנה דבר בשפה האדריכלית של השכונה. השינויים היחידים, כפי שמעידה העבודה, מופיעים בדמותן של תוספות "פיראטיות" שונות, שהטליאו התושבים עצמם. תושבים רבים פרצו את דירות השיכון הקטנות עם חדרים שהורחבו, מרפסות שנסגרו וגגות קלים שהונחו בחטף. חשוב לציין כי גודלן של מרבית הדירות שיועדו לעולים בשנות החמישים, נע בין 26 מ"ר ל-65 מ"ר, וזאת למרות שהדירות שימשו משפחות ברוכות ילדים.

פריצת גבולות המחיה שקצבו המתכננים, מייצרת בריקולאז' אקלקטי, העולה גם מהעבודה "רחוב הסייפן 4" (ירושלים, 2004). הבית ברחוב

הסייפן, כמו הבית ברחוב קולומביה, מתהדר בגג רעפים אדום. הגגות האדומים כמו מבקשים להתגבר על הרצועות המונוטוניות של הבטון החשוף. אך נוכחותם התלושה רק מחדדת את הזנחת הרשויות.

חשוב לציין כי ברטוריקה המיישבת הוצגו השיכון והשכונה כסמל למאמץ האחיזה בקרקע. ראו למשל אסופת המאמרים "בניין הארץ" (1999), בעריכת מרים טוביה ומיכאל בונה. האסופה מהללת את פתרונות הדיור שנבנו בשנות החמישים, ובתוך כך את הפעולה ההרואית של המתכננים-המשכנים. למרות השבחים שחלקו לעצמם המתכננים, התקבע השיכון כקוטבה הנחות של השכונה המבוססת. כך למשל, תוארה שכונת הקטמונים בירושלים בכתבה שהתפרסמה בשנת 1965:

רח' הסייפן 4 ירושלים 2004

"השכונה עזובה ומוזנחת. אין בה שבילים ואין מדרכות. המגרשים בין הבתים מסולעים, קוצים צומחים בהם. לכל בית יש רק פח אשפה אחד שמתמלא במהרה. מחוסר ברירה משליכים התושבים את האשפה ליד הפחים. בכל השכונה לא ראינו אף עץ אחד, פינה ירוקה או ספסל. המוני ילדים יש בשכונה ואין בה אפילו מגרש משחקים, רק מגרש כדורסל אחד שנתרם על ידי נדבן מארצות הברית. פנסים יש רק לאורך הכביש הראשי".² "המודחק הסביבתי" התפרץ בשכונות הירושלמיות בדמותן של פעולות חברתיות שונות. לא במקרה, נקבצו מרבית היוזמות תחת הכותרת - "אוהל" - שם נרדף לתלוש, לארעי, למה שאין לו ודאות במרחב. ראו: "תיאטרון אוהל יוסף", "תנועת האוהלים" ועוד. "תיאטרון אוהל יוסף" היה שמה של סדנת תיאטרון רדיקלית שפעלה בשכונת הקטמונים בבימויו של השחקן אריה יצחק. "תנועות האוהלים" פעלה בין השנים 1976-1981. התנועה ביקשה למסד שירותים קהילתיים בתחומי החברה והחינוך, ובתוך כך לעצב מודל חדש ועצמאי, לניהול חיי הקהילה.³ "גן הסלעים" הוא דוגמה נוספת של מאבק מקומי. הגן הוא פרי עבודה קהילתית שיום האמן שלמה וזאנה, וזאנה, תושב השכונה, יצר את "הגן" מפסולת בנייה שהושארה בשכונת הקטמונים. מאז הוקם, מתפקד "הגן" כמיצג פוליטי-אסתטי מתריס. נוכחותו מכוונת בעיקר כנגד ההזנחה והאלימות הממסדית המופעלת על המרחב הציבורי בשכונות.⁴ למרות הפעילות המתריסה ואולי דווקא בגללה, השכונות העניות מתויגת בזיכרון המרחבי של העיר כמרחב שולי ומופרד. האמן יעקב ישראל, שגדל, חי ופועל בשכונה, מיטיב לשרטט עם עדשת המצלמה את היחס השסוע שנפער בין החלל למרחב, בין המבנה להקשר, בין הצורה לתוכן.

הערות ומראי מקום

1. קלוש, רחל, ויברט לוֹיֶוֹן, 2000. "הבית הלאומי והבית האישי: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב", 'תיאוריה וביקורת' 16: 153-180.
2. יונה, אילנה, 2002. (עורכת) קולות משכונת הקטמונים, אנדרלוס, עמ' 29-30.
3. שלום שטרית, סמי, 2004 א. הגאבוק המורחבי בישראל 1948-2003, עם עובד, תל אביב.
4. וזאנה, שלמה, 2000. "לשון בצבעים: הכתובת על הקיר", 'תיאוריה וביקורת' 16: 245-246.

רח' קולומביה 2 ירושלים 2002